

Юридичні науки

УДК 347.965

Крапив'янська Вікторія Вячеславівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Крапивьянская Виктория Вячеславовна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Krapivayanskaya Victoria

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Назаров Іван Володимирович

кандидат юридичних наук, професор кафедри адвокатури

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

**НЕДОЛІКИ СИСТЕМИ БЕЗОПЛАТНОЇ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ В
УКРАЇНІ**

**НЕДОСТАТКИ СИСТЕМЫ БЕСПЛАТНОЙ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ В
УКРАИНЕ**

**DISADVANTAGES OF THE SYSTEM OF FREE LEGAL AID IN
UKRAINE**

Анотація. Стаття присвячена аналізу і визначенню проблем і недоліків системи безоплатної правової допомоги в Україні. Звернено увагу на проблемні питання правозастосовної практики реалізації європейських стандартів забезпечення права на захист. На основі проведеного дослідження запропоновано шляхи удосконалення гарантій та механізму реалізації права людини на доступ до правосуддя. Автор зазначає, що

удосконалення і розвиток інституту безоплатної правової допомоги має першочергове значення, адже жодна держава не може вважатися правовою і демократичною без належного забезпечення права на судовий захист і гарантування права особи на правову допомогу.

Ключові слова: безоплатна правова допомога, адвокат, права людини, закон.

Аннотація. Стаття посвящена аналізу і определению проблем и недостатков системы бесплатной правовой помощи в Украине. Обращено внимание на проблемные вопросы правоприменительной практики реализации европейских стандартов обеспечения права на защиту. На основе проведенного исследования предложены пути совершенствования гарантий и механизма реализации права человека на доступ к правосудию. Автор отмечает, что совершенствование и развитие института бесплатной правовой помощи имеет первостепенное значение, ведь ни одно государство не может считаться правовым и демократическим без надлежащего обеспечения права на судебную защиту и права на правовую помощь.

Ключевые слова: бесплатная правовая помощь, адвокат, права человека, закон.

Summary. The article is devoted to the analysis and determination of the problems and drawbacks of the system of free legal aid in Ukraine. The attention is paid to the problematic issues of enforcement practice of the implementation of European standards for ensuring the right to protection. On the basis of the conducted research, ways of improving the guarantees and mechanism of the implementation of human rights to access to justice are proposed. The author notes that the improvement and development of the institution of free legal aid is of paramount importance, since no state can be considered legal and democratic

without proper provision of the right to judicial protection and guarantee of the right to legal assistance.

Key words: *free legal aid, lawyer, human rights, law.*

Постановка проблеми. Головним обов’язком демократичної держави є гарантування прав і свобод особи. Так, Конституція України закріплює не лише права і свободи, а і конституційно-правові гарантії їх реалізації. Важливу роль у забезпеченні захисту прав і свобод відіграє право особи на правову допомогу. Це право носить загальний характер і є невід’ємним конституційним правом кожної людини. Спрощення доступу громадян до безоплатної правової допомоги, удосконалення стандартів якості і ефективності надання такої допомоги є обов’язковим завданням держави. Однак, незважаючи на це, Україна залишається серед лідерів країн за кількістю звернень проти неї до Європейського суду з прав людини. Значна кількість рішень, що ухвалюється цією міжнародною інституцією, засвідчує недосконалість і неефективність забезпечення в Україні права на судовий захист і, зокрема, право на правову допомогу. Визначення недоліків системи безоплатної правової допомоги є першим кроком в вирішенні питання щодо її удосконалення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми розвитку інституту безоплатної правничої допомоги (далі — БПД) досліджували багато науковців, зокрема, Є. Бова, Р. Титикало, Л. Тацій, М. Антонович, А. Богма, А. Іванцова, П. Корнієнко, А. Атамасов, М. Стаматіна, О. Лисенко, А. Вишневський, але ці дослідження залишаються актуальними й сьогодні, бо проблеми в цій сфері й досі існують.

Метою статті є проаналізувати проблеми і перспективи розвитку системи безоплатної правової допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Частина 1 статті 59 Конституції України передбачає, що кожен має право на правову допомогу.

У випадках, передбачених законом, така допомога надається безоплатно [1]. 2 червня 2011 року Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [2]. Мета цього Закону - визначення права на отримання безоплатної правової допомоги, порядок реалізації цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, державні гарантії щодо безоплатної правової допомоги та інші питання, що стосуються надання безоплатної правової допомоги [3, с. 3].

Цей Закон відповідає ряду міжнародних угод, учасницею яких є наша держава, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі-Конвенція) та Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 р., які, зокрема, зобов'язують держав-учасниць надавати кваліфіковану безоплатну правову допомогу особам, які її потребують, і встановити мінімальні вимоги до надання такої допомоги. Створення системи безоплатної правової допомоги було ініційовано та започатковано Міністерством юстиції України з метою реалізації статті 59 Конституції України та виконання міжнародних зобов'язань, передбачених Резолюцією 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною». Згідно Резолюції 1466 (2005) Парламентської Асамблеї Ради Європи «Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною» Україна зобов'язана покращити доступ до правосуддя шляхом запровадження системи безоплатної правової допомоги у відповідності до стандартів Ради Європи та практики Європейського суду з прав людини [4].

З моменту його впровадження пройшов певний час, - відбулось напрацювання практики та з'явилося безліч позитивних прикладів, проте проявились і недоліки певних норм, які потребують негайних змін.

Варто наголосити, що право на правову допомогу є елементом реалізації таких важливих принципів демократичної держави, як право на доступ до правосуддя і справедливий суд. При цьому обов'язком держави є

забезпечення особі реального, а не формального доступу до суду в результаті надання правової допомоги [5, с. 407]. Європейський суд з прав людини (далі-ЄСПЛ) наголосив, що якби обов'язок держави обмежувався тільки призначенням адвоката, «це призводило б до результатів, які несправедливі і несумісні як з формулюваннями, так і зі структурою ст. 6 Конвенції у цілому; у багатьох випадках безоплатна юридична допомога могла б виявитися марною» (Справа Артико проти Італії) [6]. У зв'язку з чим увагу привертає фактичне забезпечення дії принципів цієї допомоги, а саме – доступності та якості її надання.

Згідно з процедурою, встановленою у ст. 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» (далі-Закон), звернення про надання одного з видів правових послуг супроводжується подачею документів, що підтверджують належність особи до однієї з вразливих категорій [2]. На практиці у багатьох осіб, які мають на меті отримати безоплатну правову допомогу, виникає досить багато труднощів. Зокрема, йдеться про отримання та самостійну підготовку низки документів, які вимагаються центрами з надання безоплатної допомоги. В інформаційному аспекті слід зауважити, що перелік необхідних документів особа, яка потребує правової допомоги, не знайде в Законі, оскільки його наведено у наказі Координаційного центру з надання правової допомоги від 26 червня 2015 року № 160, про який відомо не кожній особі, адже Закон не містить посилання на нього [7]. Вважаємо, що порядок розгляду звернень про надання безоплатної первинної правової допомоги дуже складний та потребує спрощення з метою прискорення процесу негайного надання первинної правової допомоги особам, які її потребують.

Іншою проблемою є неможливість заміни адвоката БПД у певних випадках і подальше затягування кримінального провадження. Так, якщо адвокат БПД не може з'явитися до суду (наприклад, знаходиться у відпустці або в іншому населеному пункті), центр БПД не може замінити його іншим

адвокатом, як це зазвичай відбувається в адвокатів, які діють за угодою з клієнтом. Відповідно до ст. 24 Закону адвоката БПД може бути замінено в разі хвороби, неналежного виконання ним своїх зобов'язань за умовами договору, недотримання ним порядку надання БПД або виключення з Реєстру адвокатів, які надають БПД. В усіх інших випадках особа фактично залишається без захисника та чекає, допоки призначений їй адвокат не зможе повернутися до виконання своїх обов'язків [3].

Як зазначається у рішеннях ЄСПЛ, хоча держава не несе відповідальності за помилки, які допускаються адвокатом при захисті інтересів клієнта (справа «Tripodi v. Italy», 1994 р.), суди та інші державні органи повинні контролювати участь призначеного юриста в слідчих і судових діях (справа «Goddi v. Italy», 1984 р.). Вони також зобов'язані реагувати на явну й очевидну бездіяльність призначеного захисника і вживати заходів з його своєчасної заміни (справа «Daud v. Portugal», 1998 р.) [8]. У випадках, якщо призначений адвокат не може виконувати свої обов'язки і влада знає про цю ситуацію, вона зобов'язана або замінити його, або переконатися, що він виконує свої обов'язки. Ці принципові положення також були прийняті та підтверджені Комітетом з прав людини при застосуванні статей 9 і 14 МПГПП (справа «Бутовенко Олександр проти України») [9].

Багато положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» неодноразово підкреслюють, що адвокатська діяльність є незалежною професійною діяльністю, у тому числі незалежною від держави [10]. Однак така незалежність порушується, оскільки адвокати БПД вимушені розголошувати адвокатську таємницю щодо клієнтів чи справ, коли вони надають певні документи посадовим особам системи БПД. Наприклад, центри БПД вимагають від адвокатів надання в якості доказів документів, необхідних для отримання винагороди за надання БПД, і які можуть містити адвокатську таємницю. В результаті, низка осіб з системи

БПД (наприклад, керівники та посадовці центрів БПД, серед яких багато люстрованих прокурорів, колишніх співробітників правоохоронних органів та інших осіб) отримують доступ до матеріалів, на які розповсюджується адвокатська таємниця. Це є порушенням законодавства України та міжнародних стандартів [3].

Суддя Андрій Петрович Іванов також вбачає певні недоліки в ЗУ «Про безоплатну правову допомогу». Він зазначає, що необхідно концептуально змінити підхід до участі держави в регулюванні надання безоплатної правової допомоги. Суддя вважає, що первинну правову допомогу мають надавати адвокати і помічники адвокатів, вторинну (в частині представництва і захисту), - лише адвокати, і лише в деяких випадках їх помічники. Це дозволить відстежувати якість надання первинної і вторинної допомоги в цілому та встановить відповідальність кожного адвоката за якість своєї роботи. Це дозволить молодим юристам під наглядом адвокатів набиратись правового досвіду роботи та, в свою чергу, вимагатиме від адвоката контролю за діяльністю своїх помічників і відповідно якістю наданих ними послуг. А.П. Іванов також звертає увагу на те, що в ст. 13 ЗУ «Про безоплатну правову допомогу» вказано, що безоплатна вторинна правова допомога включає такі види правових послуг, як захист, здійснення представництва та складення документів процесуального характеру. При цьому, згідно із законом суб'єктами надання вторинної правової допомоги є: Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги та адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну правову допомогу. Тобто у сфері правових послуг, що надаються громадянам виник новий суб'єкт, а саме Центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги. Так за логікою статей 16, 17 цього закону – такі Центри мають право на складення процесуальних документів за зверненням суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу. Тобто адвокати, які не включені до Реєстру адвокатів, що

надають безоплатну правову допомогу не мають право надавати вторинну правову допомогу, в той час коли Центри та їх службовці (які не є адвокатами) – можуть [11].

Висновки. З огляду на зазначені вище проблеми, які існують в системі БПД в Україні, існує нагальна потреба в її реформуванні. Така реформа буде на користь прав людини, професійних прав та гарантій адвокатів і, в кінцевому рахунку, на користь платників податків та міжнародних донорів, чий внесок у БПД буде витрачатися більш ефективно, прозоро і підзвітно. Деякі з основних проблем, які пов’язані з порушеннями прав обвинувачених, винагородою адвокатів і витратами державних коштів, потенційно можуть бути вирішені шляхом реформування існуючої системи. Однак фундаментальні питання підпорядкування адвокатури і потенційної загрози для незалежності судової влади та верховенства права в Україні можуть бути вирішені лише шляхом усунення державного контролю від надання БПД.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Відомості Верховної Ради України(ВВР). 1996. № 30. С. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [Електронний ресурс]. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2011. № 51. ст.577. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17>
3. Звіт Національної асоціації адвокатів України «Система безоплатної правової допомоги в Україні. Поточні проблеми та рекомендації щодо її реформування». 2016. С. 3. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/advocatura/2016-05-18.zvit.bpd.pdf>

4. Про виконання обов'язків та зобов'язань Україною: Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1466 від 05.10.2005 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_611
5. Ісакова В.М. Право на правову допомогу як елемент принципу доступності правосуддя / В.М. Ісакова // Форум права. 2012 № 4. С. 404–410. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2012_4_67
6. Case of Artico v. Italy (Application No 6694/74). URL: <https://www.dipublico.org/1887/case-of-artico-v-italy-european-court-of-human-rights/>
7. Ігор Козьяков, Олена Говоруха, 2018Козьяков І. Актуальні питання реалізації принципів надання безоплатної правової допомоги / І. Козьяков, О. Говоруха // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2018. № 1(17). С. 107–116. URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/ua/pdf/1-2018/koziakov_govoruha.pdf
8. Гончаренко С. В. Проблемы оказания бесплатной правовой помощи. Краткий обзор последних тенденций // Адвокат. 2011. №11. С. 12–16.
9. Справа «Бутовенко Олександр проти України», Комітет з прав людини ООН, рішення від 19 липня 2001 року, U. N. Doc. CСPR/C/102/D/1412/2005 (2011). URL: <http://precedent.in.ua/index.php?id=1321567157>
10. Закон України «Про адвокатуру і адвокатську діяльність» [Електронний ресурс]. – Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2013. № 27. ст.282. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17>
11. Недоліки Закону України «Про безоплатну правову допомогу»- коментар судді А. Іванова. URL: <http://unba.org.ua/assets/uploads/news/publikacii/ivanov-bpd-nedoliky.pdf>